

Любов Шара

Чернігівське міське громадське управління 1913–1917 років

На початку ХХ ст. правове поле для формування і діяльності міського громадського управління окреслювалося Положенням від 11 червня 1892 р. Згідно з ним, органи самоврядування були представлені двома інституціями — думою, що наділялася розпорядчими функціями, та управою — виконавчим органом. Строк їхніх повноважень обмежувався чотирма роками. Дума формувалася з гласних, делегованих представниками місцевої громади, котрі користувалися активним виборчим правом. Надавалося воно російським підданам з 25-річного віку, які не менше року володіли нерухомістю (залежно від чисельності жителів і статусу міста законодавчо фіксувався мінімум вартості оподаткованого майна (3000–300 руб.)) або купували патенти на торгово-промислові підприємства (1–2 гільдій)¹.

Чисельність думців варіювалася відповідно до числа виборців, але не менше 20 і не більше 160 осіб. До складу думи також входили з правом голосу голова повітової земської управи і представник від духовного відомства². Права й обов'язки розпорядчої інституції чітко прописувалися у діючому законодавстві. «Дума, — читаємо у Положенні 1892 р., — дбає про місцеві потреби...; коло діяльності... обмежується кордонами міського

¹ Земский сборник Черниговской губернии. — 1892. — № 8–9. — С. 15.

² Там же. — С. 22.

поселення й відведених йому земель»³. Себто, опікувалася вона різноманітними сферами життєдіяльності міста від господарсько-побутових до соціальних аспектів, у тому числі визначала джерела доходів до місцевого бюджету та його використання. Однак, робилося усе це зі згоди і під контролем губернської адміністрації й Міністерства внутрішніх справ.

Втілювала у життя думські постанови управа. У її складі були зі статусом державних службовців міський голова, секретар і кілька членів (2–6 осіб). Цілком очевидно, що стільки людей неспроможні патрунувати місцеве господарство, тому для вирішення конкретних завдань створювалися виконавчі комісії. Через кожні два роки гласні перебалотувували половину посадовців управи, що уможливлювало підбір тих, хто здатний самовіддано й ефективно працювати⁴.

Дума та управа, прикметно, очолювалися однією особою — міським головою. У єдиних руках сконцентрувалися й повноваження секретаря розпорядчої і виконавчої гілок самоврядування.

Упродовж першого десятиліття ХХ ст. неодноразово корегувалися статті Міського положення 1892 р., однак, кардинальні зміни сталися лише після руйнації монархії. 15 квітня і 9 червня 1917 р. набули юридичної сили постанови Тимчасового уряду про організацію та проведення виборів до органів міського самоврядування, права й обов'язки гласних. Властивими рисами стали загальне виборче право без національних, конфесійних, статевих і станових обмежень, повна самостійність самоврядних структур⁵. Сформовані на цих засадах демократичні думи, переконаний В. Бойко, мали сконцентрувати у своїх руках усю повноту влади та підготувати громадян до виняткової історичної

³ Земский сборник Черниговской губернии. — 1892. — № 8–9. — С. 8, 9.

⁴ Там же. — С. 35.

⁵ Писарькова Л. Городские реформы в России и Московская дума / Л. Писарькова. — М., 2012. — С. 239, 240.

ваги справи — виборів до Установчих зборів⁶. Міські думи, у тому числі й Чернігівська, визнали й підтримали політику Центральної Ради, створеної на хвилі революційних подій в Україні. Воно й не дивно, адже у III Універсалі УЦР проголосила невідкладним завданням «вжити всіх заходів до закріплення і поширення прав місцевого самоврядування, що являються органами вищої адміністративної влади на місцях, і до встановлення найтіснішого зв'язку і співробітництва його з органами революційної демократії, що має бути найкращою основою вільного демократичного життя»⁷.

На жаль, зреалізувати задеклароване завадив подальший перебіг української революції. Державна модель Центральної Ради мусила поступитися принесеному на багнетах кайзерівських військ Гетьманату. Нова влада й муніципальне управління (земське і міське) не змогли знайти консенсусу. Демократичні думи відверто засуджували гетьманський переворот й насильницькі дії німецької адміністрації⁸. У відповідь, 29 червня 1918 р., уряд оприлюднив закон, що дозволяв розпуск самоврядних структур; у деяких містах відновлювалися старі цензові думи. Така політика, на думку Р. Пиріга та Т. Осташко, мала досить предметну ціль — ліквідувати здобутки Центральної Ради у цій сфері, позбавивши її підтримки від органів місцевого самоврядування. П. Скоропадський відкрито висловлювався, що міські думи, як і земства, «вже віджили і показали повну свою нежиттєздатність»⁹. У травні того ж 1918 р. розпочалася підготовка законів про організацію земського і міського самоврядування. Колишній київський голова І. Дьяков очолив комісію, яка працювала над міською реформою. Робота завершилася восени,

⁶ *Бойко В.* Міські думи України у 1918–1921 рр.: деякі узагальнення / В. Бойко // Шпрагівські читання. — Вип. 2. — Чернігів, 2012. — С. 160.

⁷ Цит. за: *Бойко В.* Названа праця. — С. 160.

⁸ *Бойко В.* Названа праця. — С. 161.

⁹ *Пиріг Р., Осташко Т.* Державно-політична модель новітнього гетьманату / Р. Пиріг, Т. Осташко // Нариси історії Української революції 1917–1921 років. — К., 2011. — Кн. 1. — С. 269, 270.

у вересні гетьман підписав закон, а вже на 8 грудня Рада Міністрів призначила вибори¹⁰. Утім, і цього разу не втілювалося заплановане, бо на політичну авансцену вступила Директорія.

Виборча система міської реформи 1918 р. спиралася на цензи осілости, майновий, освітній та віковий. Передбачався куріальний механізм голосування, запроваджений, до речі Положенням 1870 р., але через низку недоліків відмінений 1892 р. Інституції громадського управління підпадали під жорсткий контроль з боку місцевої адміністрації. Тобто, по суті, міське самоврядування періоду Гетьманату нагадувало б старе, цензове. З огляду на це, доцільно звернути увагу на персональний склад дум і управ, сформованих за цензовим принципом, ще імперською виборчою системою. Скористаємося матеріалами одного з губерньських центрів — міста Чернігова.

Чернігівське самоврядування, востаннє обране за Положенням 1892 р., працювало протягом 1913–1917 рр. Процес його формування та діяльності не знайшов належного відображення в науковій літературі, а отже, заслуговує на актуалізацію як один із сюжетів регіонального вивчення громадського управління в українських містах Російської держави. Дослідники зацікавлювалися лише окремими сторінками історії Чернігівської думи. З-поміж них варто назвати ґрунтовні студії Ю. Нікітіна, Т. Демченко, О. Тарасенка та інших¹¹. Мета ж нашої розвідки полягає у

¹⁰ *Пиріг Р., Осташко Т.* Державно-політична модель новітнього гетьманату. — С. 271.

¹¹ *Нікітін Ю.* Взаємовідносини міських суспільних управлінь і місцевої адміністрації на прикладі Чернігівської губернії у 70-х рр. XIX ст. / Ю. Нікітін // Пам'ять століть. — 2007. — № 1. — С. 79–86.; *Його ж.* Вибори до органів міського самоврядування та їх діяльність у Чернігівській губернії у 70 рр. XIX ст. / Ю. Нікітін // Література та культура Полісся. — Ніжин, 2005. — Вип. 28. — С. 57–62.; *Його ж.* Основні витратні статті міських бюджетів на прикладі міст Чернігівської губернії у 70-х рр. XIX ст. / Ю. Нікітін // Пам'ять століть. — 2006. — № 3–4. — С. 176–183 та інші; *Демченко Т.* Чернігівська міська дума у 1905 році: (До століття першої російської революції) / Т. Демченко // Сіверянський літопис. — 2005. — № 6. — С. 27–35.; *Демченко Т., Тарасенко О.* До історії діяльності Чернігівської міської думи в жовтні 1905 року / Т. Демченко, О. Тарасенко // Сіверянський літопис. — 2006. — № 2. — С. 11–19.

тому, щоби, дослідивши виборчу кампанію 1913 р., з'ясувати чисельність і партійну приналежність гласних, охарактеризувати персональний склад службовців управи.

До Чернігівської думи 1913–1917 рр. скликання планувалося обрати 60 гласних і 12 кандидатів до них на випадок вибування думців через поважні причини, як-то зміна місця проживання, хвороба, смерть тощо¹². Протягом березня-квітня 1913 р. відбулися передвибори, на яких попередньо визначали претендентів у гласні. Завважимо, що практика проведення передвиборчих зібрань позитивно відбивалася опісля на виборчих кампаніях. «На цих зібраннях, — переконана московська дослідниця Л. Писаркова, — не тільки визначалися кандидати, але й з'ясовувалися стосунки, позбавлялись протиріч і зводилися особисті рахунки, що до цього відбувалося безпосередньо на виборах»¹³. Можемо переконатися у тому, реконструювавши за архівними матеріалами хід передвиборів у Чернігові. Відразу ж вкажемо, що усі вони ніби червоними нитками пронизані прагненням віднайти критерії, якими треба послуговуватися при делегуванні гласних, та ідеєю залучення до думи мешканців міських околиць, котрі, апіорі, знають невідкладні проблеми і здатні їх вирішити. Задокументовані виступи й репліки чітко демонструють — присутні уповні усвідомлювали важливість укомплектування органів самоврядування здібними господарниками, без огляду на їхню партійну приналежність.

Одне з передвиборчих зібрань відбулося 31 березня 1913 р. Участь взяли 39 осіб під головуванням інженера О. Колобова, службовця управи попереднього скликання. Протягом трьох годин (із 20.00 до 23.00) вони обговорювали проблему відсутності серед гласних жителів із чернігівських передмість. Як наслідок — попередня дума нехтувала нагальними господарсько-побутовими потребами міських околиць. Особливе обурення викликали брак належного освітлення, централізованого водо-

¹² Державний архів Чернігівської області (далі — ДАЧО). — Ф. 145. — Оп. 1. — Спр. 782. — Арк. 76.

¹³ Писарькова Л. Указ. соч. — С. 207.

постачання, антисанітарія на вулицях тощо. Врахувавши почуте, ухвалили рішення делегувати в думу домовласників із передмість. Серед присутніх обрали 12 осіб, за яких мали проголосувати на виборах. Найбільшу підтримку здобули Колобов («за» — 33 чол.), Яновський (32 чол.), Нечаєв (29 чол.), Шихуцький (22 чол.), Розенель (26 чол.), Примак (21 чол.) та інші¹⁴.

7 квітня у міській управі та єпархіальному домі зібралися одночасно жителі з Лісковиці, Яров, Тиволі та передмістя за Богоугодними закладами. Обидва засідання розпочалися о 20 год.; у приміщенні міської управи головував секретар земської управи Вербицький-Антіохов, у єпархіальному домі — генерал у відставці Кудрявцев. За характером перебігу збори суттєво різнилися. До міської управи прийшли лише 15 осіб, котрі за годину делегували від домовласників з околиці Лісковиця кандидатів на вибори у думу. 12 чол. підтримали Пустосмехова, по 9 чол. — Вербицького-Антіохова і Зайцева, 7 чол. — Чебанова, 6 чол. — Рашевського. Зібрання пройшло у спокійній атмосфері, хоча ж, через мізерність учасників, виборці Мехед і Сербинович засумнівалися у його легітимності¹⁵.

Натомість справжня передвиборча баталія відбулася в єпархіальному домі, де зібралися 70 осіб. Чого був вартий лише виступ виборця Іващенко. Промова тривала годину, упродовж якої він змалював у фарбах, переважно темних тонів, роботу управи та окремих її службовців. Акцентувалося, зокрема, на фінансових махінаціях на цегельному заводі, де порушили кримінальні справи проти 7 чол. Суголосна критика на адресу управи пролунала й з вуст домовласника Архипова, який вказав також на невпинне зростання місцевих податків. За його потрактуванням, робиться це виключно задля підвищення заробітної плати міському голові й членам управи, а «про зручності й потреби жителів турбуються мало».

¹⁴ ДАЧО. — Ф. 145. — Оп. 2. — Спр. 1373. — Арк. 3.

¹⁵ Там само. — Арк. 4.

У відповідь на виступи Іващенко та Архипова слово взяв уже згадуваний О. Колобов. Він категорично відкинув усі звинувачення, на противагу назвав конкретні здобутки міського самоврядування. Проте промова Колобова потонула у хвилі викриків Іващенко, Червінського і Демидовича, на яких не впливали жодні, ба — навіть, аргументовані пояснення. Бурхливі дебати завершилися тільки о 24.30 год. Ймовірно, через такий занадто неспокійний характер зборів не спромоглися запротоколювати список осіб, яких хотіли би балотувати у гласні¹⁶.

Вибори до Чернігівської думи відбулися у квітні 1913 р. Про їхній перебіг губернатор в обов'язковому порядку поінформував відділ міського господарства Головного управління зі справ місцевого господарства. Виразно окреслювалися пункти звітування. Насамперед, характеризувалися політичні сили, задіяні на виборах, рівень гостроти ідеологічного протиборства, які чинники його зумовлювали; якими критеріями керувалися виборці, делегуючи кандидатів, і чи не домінував при цьому принцип балотування на ґрунті політичних уподобань. Інакше кажучи, очільник губернії фіксував «загальну картину виборів із точки зору супутніх ним явищ суспільно-політичного характеру». Попри це, долучалися матеріали про штат інституцій самоврядування: «... загальна характеристика складу міської думи... і міської управи... в сенсі можливого спрямування їхньої діяльності як для задоволення місцевих потреб, так і стосовно урядової влади»¹⁷. Для високопосадовців вкрай важливо було, аби протиріччя на політичній платформі не паралізували роботу громадського управління, не спричинили конфлікти з губернською адміністрацією. Політизація думи не повинна стати на заваді її функціонування. У даному випадку проглядається аналогічність міркувань урядовців і виборців Чернігова.

Думу губернського центра сформували з 60 гласних і 8 кандидатів, серед яких уперше делегували 36 осіб, вдруге — 14 чол.

¹⁶ ДАЧО. — Ф. 145. — Оп. 2. — Спр. 1373. — Арк. 4 зв.

¹⁷ Там само. — Оп. 1. — Спр. 616. — Арк. 4.

(23 %), втретє — 4 чол. (7 %) і вчетверте — 6 чол. (10 %)¹⁸. Як бачимо, персональний склад розпорядчої інституції оновився на 60 %. Можемо припустити, що критика роботи попередньої думи на передвиборах поколивала шальки терезів під час балотування. Виборці воліли бачити «нові обличчя». Натомість 24 особи отримали квоту довіри вже не вперше.

Визначити партійну приналежність думців непросто. У списку, напроти прізвищ, фігурують тільки позначення «правий», «лівий», «нестійкий». Поміж 60 осіб маємо: 30 чол. — «праві», 21 чол. — «ліві», 4 чол. — «праві нестійкі», 2 чол. — «рекомендовані правими», по 1 особі — «лівий, але поміркований», «радіше правий, нестійкий», «нестійкий»¹⁹. На думку Д. Чорного, у Росії початку ХХ ст. посадовці громадського управління вважали за краще не афішувати власних політичних уподобань. Скупу інформацію з даного аспекту можемо віднайти у коментарях чиновників губернських установ до біографічних довідок про делегованих до Державної Думи чи міського самоврядування²⁰. Очевидно, саме цим і пояснюється характер записів про партійне членство гласних.

Вивчаючи склад Чернігівської думи, доцільно виокремити й національний аспект. У місті проживала численна єврейська громада, її представники формально могли брати участь у виборчій кампанії. Вони володіли нерухомістю і торгово-промисловими закладами, а отже, відповідали критеріям, за якими надавалося право голосу. Станом на 1913 р. 274 євреї Чернігова мали би голосувати: 263 особи — власники нерухомості, 11 чол. — господарі торгових закладів, що підтверджувалося купівлею промислових патентів. Однак у Положенні 1892 р. фіксувалося наступне: «євреї не допускаються до участі у міських виборчих зібраннях і зборах домовласників..., а також до заняття посад у міському громадському управлінні й до опікування окремими

¹⁸ ДАЧО. — Ф. 145. — Оп. 1. — Спр. 782. — Арк. 4 зв., 76.

¹⁹ Там само. — Спр. 779. — Арк. 5, 5 зв.

²⁰ Чорний Д. По лівий бік Дніпра: проблеми модернізації міст України (кінець ХІХ — початок ХХ ст.) / Д. Чорний. — Х., 2007. — С. 149.

галузями міського господарства... У міських поселеннях губерній, де євреям визначено постійне проживання..., окрім міста Києва, євреям дозволяється виконання обов'язків міських гласних чи уповноважених на таких засадах... У кожному міському поселенні місцевою управою чи міським старостою готується особливий список євреїв, які на підставі Міського Положення... могли би бути обрані як міські гласні чи уповноважені. З осіб, зарахованих у список, вибираються місцевим із земських і міських, або з міських справ, Присутством...міські гласні чи уповноважені чисельністю, визначеною Міністерством внутрішніх справ, не більше, однак, однієї десятої частини загального складу думи або зібрання»²¹.

Отож, дотримуючись «букви закону», члени Губернського із земських і міських справ присутствія обрали поміж 274 євреїв трьох гласних до Чернігівської думи. Якщо виокремити відносну частку євреїв від загалу думців, то вона складе 5 %. Іншими словами, інтереси євреїв з активним виборчим правом представляли 1,1 % загалу. Задля порівняння, 1905 р. виборчі права отримали 160 осіб єврейської громади, з яких 139 — власники нерухомості, 21 чол. потрапили до списку виборців на підставі промислових патентів. Частка євреїв-гласних від наділених правом голосу — 2,5 % або 4 особи. На виборах 1909 р. голосували 150 євреїв: 135 чол. володіли нерухомим майном і 15 — закладами стаціонарної торгівлі. Від них призначили у думу 3 чол. або лише 2 % від загалу²². Таким чином, позірно проглядається тенденція зменшення євреїв-гласних, котрі могли би відстоювати інтереси власної етнічної меншини у міському самоврядуванні.

Проте, повернімося до виборчої кампанії 1913 р. 6 червня думці Чернігова зібралися задля делегування службовців управи. Спочатку, перед балотуванням конкретних персоналій, вирішили питання про розмір посадового окладу. Без адекватного матеріального заохочення, переконаний Д. Чорний, не можливо

²¹ Земский сборник Черниговской губернии. — 1892. — № 8–9. — С. 6.

²² ДАЧО. — Ф. 145. — Оп. 1. — Спр. 784. — Арк. 6.

було залучити фахівців в органи самоврядування²³. В означений час помітно розширився і поглибився спектр обов'язків щодо комунального господарства, експлуатації об'єктів муніципальної власності, реалізації соціально значимих проектів. Органи самоврядування потребували спеціалістів, спроможних працювати з максимальною віддачею, добре знаючих справу. Відтак, на 1913–1917 рр. міському голові Чернігова призначили 3600 руб., секретарю і членам управи — по 1500 руб. на рік²⁴. Багато це чи мало? Якщо провести паралель з оплатою роботи в інституціях земського самоврядування, то, скажімо, головам губернської і повітової земських управ нараховували відповідно по 5000 і 2400 руб.²⁵, членам — по 3000 і 1500 руб.²⁶, праця директора міського громадського банку оцінювалася в 2400 руб., його заступників — по 1500 руб.²⁷, завідувача міського ломбарду — 720 руб., касира — 600 руб.²⁸, міського санітарного лікаря — 1200 руб.²⁹, старшого фельдшера Чернігівських богоугодних закладів — 845 руб., молодшого — 620 руб.³⁰

Визначившись з розмірами окладів членам Чернігівської управи, гласні розпочали виборчу процедуру. На посаду міського голови традиційно спершу балотували кандидатуру попереднього очільника самоврядування колезького радника Аркадія Верзилова. За нього проголосували — 33 думці, проти — 30. Ретельним чином оформлену документацію про вибори і клопотання стосовно затвердження А. Верзилова передали на розгляд виконуючого обов'язки чернігівського губернатора Миколи Маклакова, який у свою чергу мусив адресувати їх у Міністерство внутрішніх справ. Задля того, щоби керівник губернії визначив-

²³ Чорний Д. Названа праця. — С. 179.

²⁴ ДАЧО. — Ф. 145. — Оп. 1. — Спр. 868. — Арк. 59, 59 зв., 60.

²⁵ Там само. — Арк. 8, 14.

²⁶ Там само. — Арк. 8 зв., 14.

²⁷ Там само. — Оп. 2. — Спр. 1411. — Арк. 24 зв.

²⁸ Там само. — Арк. 27 зв.

²⁹ Там само. — Оп. 1. — Спр. 868. — Арк. 60 зв.

³⁰ Там само. — Арк. 10 зв., 11.

ся з власним рішенням, потрібна була характеристика на кандидата від поліцеймейстера. Останній, відповідно до циркуляра Міністерства внутрішніх справ (№ 8910 від 26 вересня 1892 р.), зобов'язувався інформувати губернатора про «благонадійність» службовців громадського управління міста³¹.

Поліцеймейстер вчасно упорався з поставленим завданням, але в його очах «образ» А. Верзилова виявився, на позір, вельми непривабливим. Дозволимо собі процитувати найяскравіші сюжети поданого опусу: «будучи особистістю абсолютно безбарвною, Верзилов завжди був керований, з одного боку, темними ділками, які прилаштувалися до міського господарства і переслідували виключно особисту мету, з іншого — політичними діячами з місцевих радикальних адвокатів, нотаріусів, земців і т.п., котрі, користуючись його становищем, як міського голови, вели через нього погану, суто кадетську політичну гру... У політичному сенсі Верзилов провадив цілком визначену ліву позицію, провадив він це і в діяльності міського самоврядування, і в присутствії із земських і міських справ, де він складав постійну опозицію і, нарешті, під час виборів до Державної Думи»³². Підсумовуючи висловлене, поліцеймейстер наголосив, що «теперішня міська дума може виявитися корисною, якщо тільки на чолі її буде перебувати людина визначених правих політичних переконань.... Подальше залишення його (Верзилова — *Л.Ш.*) на цій посаді, приносячи лише збитки міському господарству, буде гальмувати будь-який добрий намір уряду і стане політичним ударом для благородної справи у місті»³³.

Властиво, у тексті характеристики на А. Верзилова віднаходимо не лише закиди йому у «політичній неблагонадійності», але й гостру критику як недолугого господарника. М. Маклаков узяв до уваги думку поліцеймейстера, проте, уповні очевидно, керуючись інакшими мірками, рекомендував А. Верзилова на посаду міського голови. Мабуть для нього стали визначальними

³¹ ДАЧО. — Ф. 145. — Оп. 2. — Спр. 1373. — Арк. 5.

³² Там само. — Арк. 5 зв.

³³ Там само. — Арк. 6 зв.

професійні якості кандидата та солідний досвід роботи в інституціях самоврядування. А. Верзилов закінчив юридичний факультет Імператорського Київського університету Св. Володимира, отримав диплом 1-го ступеня. У якості службовця громадського управління почав працювати з квітня 1893 р. на поприщі міського секретаря. 1906 р. уперше обраний на посаду чернігівського голови, виконуючи обов'язки до 1913 р. Добросовісне ставлення А. Верзилова до роботи належним чином оцінили на урядовому рівні. Він дослужився до чина колезького радника, був нагороджений двома орденами — Св. Анни 3-го ступеня і Св. Станіслава 2-го ступеня. Окрім цього, А. Верзилова удостоїли медалі з нагоди сторічних урочистостей перемоги у Війні 1812 р. та нагрудного знаку для осіб, котрі брали участь у святкуванні 300-ліття царювання дому Романових³⁴.

Обов'язки міського секретаря гласні доручили Флегонту Шихуцькому. Він також мав вищу освіту, здобуту у стінах Імператорського Санкт-Петербурзького університету. На чиновницькій ієрархічній драбині посідав місце колезького секретаря. Ф. Шихуцький не був нагороджений, що, припускаємо, пояснюється малим терміном роботи в інституціях громадського управління — з квітня 1911 р.³⁵

Членами управи обрали 4 осіб: Івана Дзвонкевича (заступник А. Верзилова), Федора Валяєва, Івана Сачка та Андрія Баліка. Декілька слів про них. І. Дзвонкевич закінчив Чернігівське духовне училище, мав чин губернського секретаря. Будучи задіяним до процесу обліку населення імперії, йдеться про Перший Всеросійський перепис 1897 р., І. Дзвонкевич отримав медаль за гідну роботу. Полковник у відставці Ф. Валяєв — випускник Казанського піхотного юнкерського училища та Вольської військової прогімназії. З-поміж посадовців управи у нього було найбільше нагород: чотири ордени (Св. Станіслава 2-го і 3-го ступенів, Св. Анни 3-го ступеня, Св. Володимира 4-го ступеня)

³⁴ ДАЧО. — Ф. 145. — Оп. 1. — Спр. 868. — Арк. 59.

³⁵ Там само. — Арк. 60 зв.

і дві пам'ятні медалі (з нагоди успішного завершення російсько-турецької війни 1877–1878 рр. і на честь правління імператора Олександра III)³⁶. Губернський секретар І. Сачок навчався у Ризькому політехнічному училищі, за фахом агроном. Тривалий час, з лютого 1896 р. по червень 1913 р., працював у Чернігівському губернському акцизному правлінні, пройшовши службовою драбиною від молодшого штатного контролера до помічника секретаря установи. У зв'язку зі святкування 300-річчя правління Романових І. Сачок був нагороджений пам'ятною медаллю. А. Балака — козак за соціальним походженням; до посади у громадському управлінні, як зазначалося у послужному списку, працював народним учителем; нагород не мав³⁷. Усі члени управи належали до православної конфесії; окрім І. Дзвонкевича, були одружені.

Таким чином, викладений матеріал засвідчив, що Чернігівське міське громадське управління, що діяло упродовж 1913–1917 рр., було востаннє сформоване за цензовим принципом. Делегуючи гласних, виборці керувалися не партійною приналежністю кандидатів, а їхньою здатністю ефективно господарювати, відстоювати інтереси мешканців того чи іншого району Чернігова. Професійні якості балотованих слугували дороговказом і для губернатора, який затверджував або погоджував, подаючи на розгляд Міністерства внутрішніх справ, персональний склад думи та управи. Між 60 гласних переважна більшість ідентифікувалася з огляду на політичні уподобання як «праві»; 60 % думців вперше обрали для виконання громадських обов'язків. Численна єврейська громада Чернігова позбавлялася права делегувати своїх представників до інституцій самоврядування. Згідно з чинним законодавством, троє євреїв-гласних призначалися Губернським із земських і міських справ присутством. Міську управу сформували з осіб, котрі здобули вищу або середню освіту, отримали досвід роботи в органах самоврядування, мали державні нагороди за досягнення на професійному поприщі.

³⁶ ДАЧО. — Ф. 145. — Оп. 1. — Спр. 868. — Арк. 59 зв.

³⁷ Там само. — Арк. 60.